

צוואת דוד המלך

הקדמה
א. הקושי בצוואת דוד
ב. שמעי
ג. יואב
ד. עונש מכפר

הקדמה

הדרך הראויה להתכונן למיתה היא אמירת וידי ועריכת צוואה. הווידי פונה אל העבר, מחייב חשבון נפש, פירוט חטאים ובקשת כפרה, ואילו הכנת הצוואה פונה לעתיד, מה וכיצד יכול המכין את עצמו למותו להשפיע על המצב לאחר מותו. בראש וראשונה הוא מצוה מה יעשה ברכושו, אך הוא גם משתדל להשפיע על המצב הרוחני של בניו ושומעי לקחו. כבר על אברהם נאמר: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו..."¹, אמנם שם לא מדובר על ציווי לפני מותו דווקא. אבל אצל יעקב מצינו כעין צוואה לפני מותו, וכן אצל גדולי אומה נוספים, לא רק בתנ"ך אלא גם במשך הדורות. כך למשל מפורסמת היא איגרת הרמב"ן שנכתבה לבנו, שהיא מעין צוואה של הדרכות תורניות. במהלך הדורות יצאו לאור ספרים שבהם נאספו צוואות מלאות עניין של גדולי ישראל².

א. הקושי בצוואת דוד

לאור האמור נפנה לדוד המלך, שפונה לשלמה בנו בכעין צוואה (מל"א ב, ה-ט). היינו מצפים לנאום בעל תוכן רוחני, מחנך. אך לצד אזהרה לבנו שישמור את דרך התורה, הצוואה מסתיימת בעריכת חשבונות עם שני אנשים בעלי מעמד שדוד מבקש משלמה להורגם:

(ה) וגם אֶתֶּה יִדְעֶתְךָ אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לִי יוֹאֵב בֶּן צְרוּיָה, אֲשֶׁר עָשָׂה לְשָׁנֵי שָׁרִי צְבָאוֹת יִשְׂרָאֵל לְאַבְנֵר בֶּן נֵר וְלַעֲמֶשָׂא בֶן יֵתֵר וַיַּהֲרֹגוּ, וַיִּשְׁם דָּמִי מִלְחָמָה בְּשָׁלֹם, וַיִּתְּנוּ דָמִי מִלְחָמָה בְּחֶגְרְתוֹ אֲשֶׁר בְּמִתְנָיו וַבְּנִעְלוֹ אֲשֶׁר בְּרַגְלָיו: (ו) וְעֵשִׂיתָ כְּחֻמְתָּהּ, וְלֹא תוֹרֵד שִׁיבְתוֹ בְּשָׁלֹם שְׂאֵל... (ח) וְהִנֵּה עִמָּךְ שְׁמֵעִי בֶן גֵּרָא בֶן הַיְמִינִי מִבְּחָרִים, וְהוּא קָלְלֵנִי קָלְלָה נִמְרָצָת בַּיּוֹם לְכַתִּי מִחַנִּים, וְהוּא יָרַד לְקִרְאָתִי הַיְדֵן וְאֶשְׁבַּע לוֹ בְּה' לֵאמֹר אִם אֶמְיָתְךָ בְּחָרְב: (ט) וְעֵתָה אֵל תִּנְגְּהוּ כִּי אִישׁ חָכָם אֶתָּה, וַיִּדְעֶתְךָ אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לוֹ, וְהוֹרְדֶתְךָ אֶת שִׁיבְתוֹ בְּדָם שְׂאוּל:

1 למשל הספר 'צוית צדק' - צוואות של כמאה מגדולי ישראל, ע"י גרשון נוף, מסיל"ה תשס"ב.

אנו מניחים כי דוד נהג כשורה. לא מוזכר שחטא בצוואה זו לא במקרא ולא בחז"ל, אדרבה פסוק מפורש אומר על דוד שלא חטא מלבד בדבר אוריה החיתי (שם טו, ה):

אֲשֶׁר עָשָׂה דָּוִד אֶת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' וְלֹא סָר מִכָּל אֲשֶׁר צִוָּהוּ כִּלְמִי חַיִּיו, וְכִּי בְּדָבָר אֲוִיָּה הַחִתִּי.

אולם אי אפשר להימנע מלתמוה: הזו היא צוואה ראויה למשיח ה'? האם היא מרגשת, מעוררת השראה?

כתשובה לתמיהה זו הפרשנים העלו השערות שונות.

יש שכתבו שהיה קיים הכרח 'לטפל' ביואב ושמעי, ושהם נהרגו על שם העתיד, מפני שבמצבם כמתנגדי דוד הם היו מסוכנים למלכות שלמה². הוא היה צעיר, וכבר היו ערעורים על מלכותו, ולכן חשש דוד שהם יסכנו את מלכות שלמה - יואב נטה אחרי אדוניה, ושמעי היה חשוד בכך שרצונו להחזיר את המלכות לבני רחל, היינו לבית שאול³. אולם הדחוק בפירוש זה הוא שהמקרא מעיד במפורש כי יואב ושמעי צריכים להיענש על מה שעשו בעבר, לא בגלל חששות לעתיד. וצריך לדחוק שהעבר הוזכר כאן כי הוא מעיד על הסכנה הטמונה באישים אלו בעתיד, וצ"ע.

לכן נראה יותר לומר שהם אכן צריכים היו להיענש על מה שעשו בעבר, אלא שדוד עצמו לא יכול היה להענישם - לא את שמעי כי נשבע לו כאמור להלן, וגם לא את יואב כפי שיבואר. עכ"פ דוד לא ביקש משלמה להעניש אותם בגלל חשש עתידי, אלא כדי להעביר לשלמה מלכות נקיה, ולא כזו שמחפה על פשעים. לא יתכן שהעוול לא יתוקן במידה ואפשר לתקנו⁴.

אולם עדיין יש לשאול שאם כך דוד יכול היה לטפל בכך בעצמו, מה הפשר של העברת המשימה לשלמה?

ב. שזעי

מיהו שמעי? בשמואל ב, טז מתואר איך קילל את דוד בבורחו מפני אבשלום:

(ה) וַבָּא הַמֶּלֶךְ דָּוִד עַד בְּחִירִים, וַהֲנֵה מִשָּׁם אִישׁ יוֹצֵא מִמִּשְׁפַּחַת בֵּית שָׁאוּל

2 ראה ספרו של הרב יהודה זולדן 'שבות יהודה וישראל' פרק לא, צוואת דוד לשלמה; ספרו של הרב משה ליכטנשטיין, 'עיונים בפרקי הפטרות' פרשת ויחי, סכנה כפולה [ושם מובאים שני הכיוונים האמורים בפנים - עבר ועתיד].

3 ראה שמואל ב, טז וברד"ק שם פס' ה. אולי הביטוי 'בדם שאול' רומז לבית שאול.

4 עיין במצודת דוד על הפסוק; והסירת דמי חנם [ב, לא]: במה שתמית אותו יגולגל עוד זכות, כי תסיר עונש דם חנם מעלי ומעל בית אבי, כי אם לא יהרג הוא יהיה עלינו עונש מה על מה שלא ביערנו הרע.

וַשְׁמוּ שְׁמֵעִי בְּן גֵרָא, יֵצֵא יְצוּא וּמְקַלֵּל. (ו) וַיִּסְקַל בְּאֲבָנִים אֶת דָּוִד וְאֶת כָּל עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ דָּוִד וְכָל הָעָם, וְכָל הַגְּבֻרִים מִיְמִינוֹ וּמִשְׁמָאלוֹ. (ז) וְכֹה אָמַר שְׁמֵעִי בְּקִלְלוֹ, יָצָא יָצָא אִישׁ הַדְּמִים וְאִישׁ הַבְּלִיַּעַל. (ח) הַשֵּׁיב עָלֶיךָ ה' כָּל דְּמֵי בֵּית שְׂאוּל אֲשֶׁר מָלַכְתָּ תַּחְתּוֹ, וַיִּתֵּן ה' אֶת הַמְּלוּכָה בְּיַד אַבְשָׁלוֹם בְּנֵהוּ, וְהִנֵּה בְּרָעַתְהָ, כִּי אִישׁ דְּמִים אָתְתָה. (ט) וַיֹּאמֶר אַבְיָשִׁי בֶן צְרוּיָה אֶל הַמֶּלֶךְ לָמָּה יִקְלַל הַכֶּלֶב הַמֵּת הַזֶּה אֶת אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ, אֲעֹבְרָה נָא וְאֶסִּירָה אֶת רֹאשׁוֹ. (י) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ מַה לִּי וְלָכֶם בְּנֵי צְרוּיָה, כֹּה יִקְלַל כִּי ה' אָמַר לוֹ קִלְלֵ אֶת דָּוִד, וּמִי יֹאמֶר מִדּוֹעַ עֲשִׂיתָהּ כֵּן. (יא) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל אַבְיָשִׁי וְאֶל כָּל עַבְדָּיו, הִנֵּה בְנֵי אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֵי מִבְּקֶשׁ אֶת-נַפְשִׁי, וְאֵף כִּי עָתָה בֶן הַיְמִינִי, הִנְחוּ לוֹ וַיִּקְלַל כִּי אָמַר לוֹ ה'. (יב) אוּלַי יִרְאֶה ה' בְּעֵינָי, וְהַשֵּׁיב ה' לִי טוֹבָה תַּחַת קִלְלָתוֹ הַיּוֹם הַזֶּה. (יג) וַיִּלְךְ דָּוִד וְנֶאֱנָשׁוּ בַדְּרֶה, וְשְׁמֵעִי הִלֵּךְ בְּצֹלַע הָהָר לְעֵמֶתוֹ הַלּוֹךְ וַיִּקְלַל וַיִּסְקַל בְּאֲבָנִים לְעֵמֶתוֹ וְעֵפֶר בְּעָפֶר.

חטאו של שמעי בולט לעין. שאול רדף את דוד. במהלך הרדיפה דוד יכול היה להורגו כמתואר בשמואל א, כד, והגמרא בברכות סב, ב גם אומרת שרשאי היה להורגו מדין רודף, ובכל זאת חס עליו, ואמר: "לא אשלח ידי באדני כי משיח ה' הוא", ולאחר נפילתו קרע בגדיו ונשא עליו הספד וקינה, והנה שמעי בחוצפתו רומז כי דוד אחראי על "כל דמי בית שאול" ושעשה זאת כדי למלוך תחתיו⁵. בשלב זה אבישי מבקש להרוג את שמעי. דוד מסרב, ותשובתו צריכה הסבר. וזו:

וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ, מַה לִּי וְלָכֶם בְּנֵי צְרוּיָה, כֹּה יִקְלַל כִּי ה' אָמַר לוֹ קִלְלֵ אֶת דָּוִד, וּמִי יֹאמֶר מִדּוֹעַ עֲשִׂיתָהּ כֵּן.

דוד חושב כי מן השמים נגזר עליו כן. רש"י מציין: "אפשר אדם כמותו שהוא ראש הסנהדרין יקלל את המלך, אם לא שנאמר לו מאת ה'?" הרלב"ג שולח אותנו לפרשת יוסף ואחיו, שם מרגיע יוסף את אחיו באומרו כי מאת ה' נתגלגל חטאם. ורבי ישעיה בפירושו מטעים כי דוד חשב "אולי יתמרק עווני בקללותיו"⁶.

והנה לאחר שהמרד נכשל ודוד חוזר למלכותו שמעי חושש לחייו, והוא בא לפני המלך בבקשת סליחה כמתואר בשמואל ב, יט:

(טז) וַיֵּשֶׁב הַמֶּלֶךְ וַיָּבֵא עַד הַיַּרְדֵּן, וַיְהִי־הָהֵמָּה בְּאֵת הַגְּלִגְלָה לְלֶכֶת לְקִרְאֵת הַמֶּלֶךְ לְהַעֲבִיר אֶת הַמֶּלֶךְ אֶת הַיַּרְדֵּן. (יז) וַיִּמְהַר שְׁמֵעִי בֶן גֵרָא בֶן הַיְמִינִי אֲשֶׁר מִבְּחוּרִים וַיֵּרָד עִם אִישׁ יְהוּדָה לְקִרְאֵת הַמֶּלֶךְ דָּוִד. (יח) וְאֶלֶף אִישׁ עִמּוֹ מִבְּנֵי־מִן.

5 אמנם הרד"ק אומר שחשדוהו בדמי איש בושת ובדמי אבנר. אכן דוד טען והוכיח שלא היה לו חלק בהריגתם (ראה שמואל ב, ד).

6 ורמז לכך אפשר למצוא בדברי דוד עצמו: "אולי יראה ה' בעוניי והשיב ה' לי טובה תחת קללתי היום הזה".

וַיָּבֵא נֶעֱר בֵּית שְׂאוּל וְחַמְשַׁת עָשָׂר בָּנָיו וְעֶשְׂרִים עֶבְדָּיו אִתּוֹ, וַיִּלְחֹו הַיָּרְדָן לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ. (יט) וְעֵבְרָה הָעֵבְרָה לְעֵבִיר אֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְלַעֲשׂוֹת הַטּוֹב בְּעֵינָיו, וְשָׁמְעֵי בֶן גְּרָא נָפַל לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ בְּעֶבְרוֹ בַּיָּרְדָן. (כ) וַיֹּאמֶר אֶל הַמֶּלֶךְ, אֵל יַחֲשֹׁב לִי אֲדֹנָי עֹנִי, וְאֵל תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר הֵעֵוָה עֲבָדֶךָ בַּיּוֹם אֲשֶׁר יֵצֵא אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ מִירוּשָׁלַם לְשׁוּם הַמֶּלֶךְ אֶל-לְבוֹ. (כא) כִּי יָדַע עֲבָדֶךָ כִּי אֲנִי חֲטָאתִי, וְהִנֵּה בְּאִתִּי הַיּוֹם רִאשׁוֹן לְכָל בֵּית יוֹסֵף לַרְדָּת לַקְרָאת אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ. (כב) וַיַּעַן אֲבִישִׁי בֶן צְרוּיָה וַיֹּאמֶר, הֲתַחַת זֹאת לֹא יוֹמַת שְׁמִעִי, כִּי קָלַל אֶת מְשִׁיחַ ה'. (כג) וַיֹּאמֶר דָּוִד, מַה לִּי וְלָכֶם בְּנֵי צְרוּיָה כִּי תִהְיוּ לִי הַיּוֹם לְשֹׁטָן, הַיּוֹם יוֹמַת אִישׁ בְּיִשְׂרָאֵל, כִּי הֲלוֹא יִדְעָתִי כִּי הַיּוֹם אֲנִי מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל. (כד) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל שְׁמִעִי לֹא תָמוּת, וַיִּשְׁבַּע לוֹ הַמֶּלֶךְ.

מתואר כאן כעין תהליך של חנינה שנותן המלך ביום חגו. ודוד מחזק את הבטחתו בשבועה. ואם כן מתחזקת השאלה, כיצד ומדוע משנה דוד את טעמו בצוואתו לשלמה?

נראה לי להסביר כי דוד נוהג כהלכה. בשעת בריחתו אומר הירושלמי כי לא היה לו דין מלך. מלך צריך להסכמת העם, ואם העם אינו אתו אבד הבסיס למלכותו. יש לכך משמעות הלכתית, כי קרבנו של מלך שטעה שונה מקרבנו של אדם אחר שטעה⁹. וז"ל הירושלמי בהוריות ג, ב:

אמר רב חונה, כל אותן שישה חודשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום שעירה הוות מתכפר לו, כהדיוט.

אם כך דוד חשב כי שמעי לא חטא בקללת מלך⁹, ואף רואה בשמעִי שליח לשם מירוק חטאיו כנ"ל. לכן ביום חזרתו למלכותו הוא סולח לשמעִי, ואף נשבע לו. אבל כשהתעשת ובדק את אשר נעשה, התברר לו כי טעה, ורוב העם לא היה עם אבשלום, ובעצם מעולם לא פסקה מלכותו. כעת התברר למפרע כי שמעי חטא בחטא חמור של "אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תאור", בנוסף למרידה במלכות שדינה מיתה¹⁰. וכך כותב הרמב"ם:

כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להורגו, אפילו גזר על אחד משאר

7 ראה מגילה יד, ב [עדיין לא יצא טבעך בעולם]. וע"ע שו"ת ציץ אליעזר טו, מט. ואכמ"ל.

8 ראה ויקרא ד, כב.

9 יש לציין כי בפרשת הקללה אבישי מתייחס לדוד כמלך [ויאמר אבישי בן צרויה אל המלך...], אבל דוד עצמו אומר: "כי ה' אמר לו קלל את דוד", דוד ולא מלך. אמנם המקרא מעיד "ויאמר המלך מה לי..." כי בעצם כן היה מלך, אך דוד לא ידע זאת באותו מצב כאמור להלן.

10 אולי, כדי שלא נלמד זכות שגם שמעי חשב שדוד איבד את מלכותו, נוקט דוד בלשון "קללה נמרצת", קללה קשה שבאה מתוך שנאה, ולשון זו מתאימה לקללה על מלך.

העם שילך למקום פלוני ולא הלך, או שלא יצא מביתו ויצא, חייב מיתה, ואם רצה להורגו יהרג, שנאמר כל איש אשר ימרה את פיך. וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להורגו, **כשמעי בן גרא...**

והנה דוד עצמו לא יכול היה להורגו שכן נשבע לו. וגם אם הייתה זו שבועה בטעות, הרי כבר פגשנו פרשה דומה בסיפור יהושע והגבעונים, גם שם הייתה שבועה בטעות ובכל זאת יש משום חילול השם בהפרתה [ראה גיטין מו, א]. אם כן אומר דוד לשלמה: שמעי הוא בן מות¹¹, אבל אני מנוע מלהורגו בגלל השבועה. אבל אתה תמצא דרך לקיים את דינו¹².

ג. יואב

סיפורו של יואב הוא מורכב, באשר אורות וצללים משתקפים בדמותו. לא נרחיב את היריעה, ונעסוק רק בפרשת מותו. דוד אומר שמגיע לו עונש מות על הריגת אבנר ועמשא. והנה הגמרא בסנהדרין מט, א מספרת שיואב עבר הליך משפטי אצל שלמה, ודנה באריכות בעונשו של יואב, וז"ל:

אתיוה ליואב, דייניה. אמר ליה: מאי טעמא קטלתיה לאבנר? אמר ליה: גואל הדם דעשהאל הואי. עשהאל רודף הוה! אמר ליה: היה לו להצילו באחד מאבריו. אמר ליה: לא יכיל ליה. אמר ליה: השתא בדופן חמישית כיון ליה, דכתיב ויכהו אבנר באחרי החנית אל החמש, ואמר רבי יוחנן: בדופן חמישית במקום שמרה וכבד תלויין בו, באחד מאבריו לא יכיל ליה? אמר ליה: ניזיל אבנר, מאי טעמא קטלתיה לעמשא? אמר ליה: עמשא מורד במלכות הוה, דכתיב ויאמר המלך לעמשא הזעק לי את איש יהודה שלשת ימים וגו' וילך עמשא להזעיק את יהודה ויוחר וגו'. אמר ליה: עמשא אכין ורקין דרש, אשכחינהו דפתיה להו במסכתא; אמר: כתיב כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצונו יומת, יכול אפילו לדברי תורה - תלמוד לומר, רק חזק ואמץ!

אלא, ההוא גברא [יואב] מורד במלכות הוה, דכתיב והשמעה באה עד יואב כי יואב נטה אחרי אדניה ואחרי אבשלום לא נטה. מאי לא נטה, אמר רב יהודה: שביקש לנטות ולא נטה. ומאי טעמא לא נטה? אמר רבי אלעזר: עדיין ליחלוחית של דוד קיימת. רבי יוסי ברבי חנינא אמר: עדיין איצטגניני של דוד קיימין... והן בעלי אגרופין של דוד. ופליגא דרבי אבא בר כהנא, דאמר רבי

11 דוד נוקט בלשון "שִׁיבְתוּ" אולי כדי לומר שעבירה זו אינה "מתיישנת", ומבצעה חייב לבוא על עונשו גם לאחר שנים רבות. והשווה לדברי הרמב"ם על מי שנגמר דינו ממרים ז, ט. וע"ע מצודת דוד שם פסוקים ו, ט.

12 דוד נוקט בלשון "בדם שאול" כנגד לשון "דמים" שנקט בה שמעי בשעת קללתו.

אבא בר כהנא: אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואילמלא יואב לא עסק דוד בתורה. דכתיב ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא. מה טעם דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו - משום דיואב על הצבא. ומה טעם יואב על הצבא - משום דדוד עושה משפט וצדקה לכל עמו.

עד כאן סוגית הגמרא, וכעת נפרט:

א. הריגת אבנר. יואב טוען שהוא היה גואל הדם של אחיו עשהאל. ואע"פ שטענתו נדחית, כי עשהאל היה רודף של אבנר ואבנר הרגו כדי להציל עצמו, יואב מתעקש וטוען כי אבנר יכול היה להציל עצמו באחד מאבריו של עשהאל, ומשלא עשה כן, אין לאבנר פטור של הריגת רודף, וחוזרת ליואב טענת גואל הדם. בשלב זה שלמה לא ממשיך בוויכוח, ואומר "ניזיל אבנר", ואומר רש"י: "דינו של אבנר פטור אתה עליו".

ב. הריגת עמשא. יואב טוען כי עמשא היה חייב מיתה כמורד במלכות, שכן איחר לקיים את פקודת המלך של גיוס לצבא. אבל שלמה [או מי מטעמו] מצדיק את עמשא, שכן באותם נסיבות לא היה חייב לגייס מיד את לומדי התורה. לכאורה אפשר היה לעצור פה ולהאשים את יואב בהריגת אבנר, אבל הסוגיה ממשיכה, ומחפשת עוון אחר.

תוס' שם משלים את החסר, ומסביר כי אי אפשר היה להרשיע את יואב על הריגת עמשא בדין סנהדרין כי לא הייתה התראה כדין, ולכן נאחזים בחטא של המרידה.

ג. מורד במלכות. לכאורה קשה לומר על יואב, איש אמונו של דוד, שמרד בדוד. אלא הגמרא מסבירה כי מדובר בסוף ימיו של דוד, כאשר יואב יודע, או היה עליו לדעת, כי דוד רוצה שהמלוכה תעבור לשלמה, ואילו יואב נוטה אחר אדוניה. אבל באופן מפתיע הגמרא מגלה לנו כי שנים קודם יואב נוטה אחר אבשלום, אלא שבשלב מאוחר יותר נלחם בו והרגו. עכ"פ על מחשבה זו, ואולי גם בצירוף תמיכתו באדוניה¹³, הוא נידון כמורד במלכות¹⁴.

לפי זה אכן יואב נהרג על היותו מורד במלכות, וקשה מדברי דוד שיש להעניש אותו על הריגת אבנר ועמשא. גם שלמה עצמו אומר כן, כמובא בהמשך הפרק:

וְהָשִׁיב ה' אֶת־דָּמוֹ עַל־רֹאשׁוֹ אֲשֶׁר פָּגַע בְּשַׁנְיֵי־אֲנָשִׁים צְדִיקִים וְטוֹבִים מִמֶּנּוּ וַיְהִיגָם בְּחָרֶב וְאָבִי דָּוִד לֹא יָדַע אֶת־אֲבִנֵּר בֶּן־נֹר שֶׁר־צָבָא יִשְׂרָאֵל וְאֶת־עֲמֶשָׂא בֶן־יֶתֶר שֶׁר־צָבָא יְהוּדָה: [מלכים א פרק ב פסוק לב]

13 ראה הערה 16.

14 אכן הגמרא מביאה דעה חולקת של רב אבא בר כהנא הסבור כי יואב, שר הצבא הנאמן של דוד, לא מרד בדוד. לדעה זו צ"ל שיואב נידון על הריגת עמשא כנ"ל.

ביחס לאבנר עונה המהרש"א בחידושי אגדות:

והכתוב שאמר והשיב ה' את דמו על ראשו אשר פגע בשני אנשים וגו', גם דוד אמר אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל וגו' ויהרגם וגו', היינו לפי דעתם שלא היה יכול אבנר להציל עצמו באחד מאבריו של עשהאל, ועוד דאיכא למ"ד דפליג דאפילו ביכול להציל עצמו באחד מאבריו ולא הציל פטור הנרדף.

ויש להוסיף כי לפי הרמב"ם [הל' רוצח א, יג; מלכים ט, ד] גם אם יכול היה הנרדף להציל באחד מאבריו ולא הציל, אינו חייב מיתה. אכן הראב"ד [בהל' מלכים שם] שואל מכח הגמרא בסנהדרין שאומרת כי נתקבלה טענת יואב שאכן אבנר יכול היה להציל באחד מאבריו, ואינו נפטר מעונש. אך אפשר שדוד ושלמה סברו כרמב"ם, שאבנר אינו חייב מיתה, אלא ששלמה לא רצה לדון כרוצח מי שחשב כראב"ד, ומצא דרך אחרת לחייבו¹⁵

באשר לעמשא - לפי פשטות הגמרא אכן שלמה יכול היה לדונו על הריגת עמשא, אך הוא העדיף לדונו כמורד במלכות. בדף הקודם [מח, ב] נאמר כי הרוגי בית דין נכסיהם לירשיהם, ובהרוגי מלכות יש מחלוקת אם נכסיהם למלך או לירשיהם. עכ"פ יואב ברח למזבח, וכשבא אליו בניהו ביקש יואב שידינוהו ויהרגוהו כהרוגי בית דין, כדי שיירשוהו בניו. ואילו שלמה רצה לדונו כמורד במלכות, עכ"פ לדעה זו כל הרוגי מלכות נכסיהם למלך, ולדעה החולקת הסבר אחר, כפי שאומר המהרש"א שם:

אלא ההוא גברא מורד במלכות כו'. למ"ד לעיל הרוגי מלכות נכסיהן למלך ניחא, דהוצרך לומר לו דבלאו שהוא חייב מיתה ממה ששפך דם עמשא אלא דמורד במלכות נמי הוה ונכסיו למלך, ולמ"ד דמורד במלכות נמי נכסיהן לירושין קאמר ליה דמורד במלכות הוה לפי דעתו שלא היה חייב מיתה בהריגת עמשא ונראה דדריש ליה דהרגו ליואב נמי מפני שהיה מורד במלכות מדברי דוד שאמר וגם אתה ידעת אשר עשה לי יואב וגו', דהיינו שהיה מורד במלכות ממה שנטה אחרי אדוניהו, כמ"ש הרד"ק שהרי היה יואב יודע כי בלב דוד להמליך שלמה, והוא מורד בהם ונטה אחרי אדוניהו¹⁶ כו', עיי"ש.

15 ועי' כסף משנה הל' מלכים שם: "ואף על גב דאמרין התם דכי דינייה ליואב וטעין הני טענתא, א"ל לזייל אבנר מאי טעמא קטלתייה לעמשא, לא משום שנתפייסו באותה טענה על הריגת אבנר, אלא מפני שהיה להם טענות אחרות כנגדו אמרו לו כן. ותדע, דהא אמר קרא אשר פגע בשני אנשים צדיקים, ואם אבנר היה חייב מיתה כפי הדין היכי קרי ליה צדיק". ועי' שם בהמשך דבריו מה שכתב בדעת הראב"ד. ועיין עוד משנה למלך שם, ואכמ"ל.

16 בגמרא שם מבואר כי המרידה במלכות הייתה בפרשת אבשלום, אבל המהרש"א מציע מרידה אחרת הקשורה באדוניה. יתכן שהמהרש"א הבין בכוונת הגמרא כי יואב מרד במלך גם בפרשת אדוניה, שכן הפסוק מתחיל: "כי יואב נטה אחרי אדוניה..."

ועדיין יש לשאול, אם יואב הוא בן מוות, בין אם מצד הריגת עמשא ובין אם מצד מרידה במלכות, מדוע דוד עצמו לא דן אותו אלא רק ציווה את בנו?

הרד"ק [מל"א ב, ו] אומר:

ועשית כחכמתך - כלומר שלא תהרגהו עד שתמצא עליו עילה, אף על פי שהוא חייב מיתה, כי מלחמות ה' נלחם וטובות נמצאו בו, אלא שהרג לאלה שני השרים חינם. לפיכך תעשה כחכמתך שתביאהו לידי עילה וסיבה¹⁷ שיתחייב הריגה.

עוד יש להוסיף שבאשר למרידה במלכות הרי בית דין צריך לדונו [ראה שבת נו, א ותוס' סנהדרין לו, א], ודוד עצמו, הנפגע, לא רצה¹⁸ או אף לא יכול היה לדונו, שכן היה בגדר בעל דין¹⁹.

ד. עונש חכפר

נראה לי להוסיף מימד חדש לסיפור. דוד ידע את הסברי יואב לסיפור הריגתם של אבנר ועמשא, והוא עצמו לא רצה לדונו על כך, ולהיכנס עמו בוויכוח אם הסבריו מוצדקים²⁰. אבל מעבר לדקדוק המשפטי דוד ראה בהריגתם של אבנר ועמשא עוול מוסרי גדול. בהריגתם של שרי הצבא התערבו שיקולים זרים כי יואב חשש לתחרות על תפקידו כשר הצבא²¹, ובאשר לתירוציו של יואב, כבר ראינו את דברי המהרש"א כי דוד סבר שלא היה יכול אבנר להציל עצמו באחד מאבריו של עשהאל, ובאשר

17 לא ברור לי מדוע לא די במה שיואב עשה כפי שמסבירה הגמרא בסנהדרין, וכמו כן לא ברור איזו עילה חדשה שלמה מצא בו? הרד"ק עצמו נדחק לומר בהמשך דבריו בפסוק כח: "והיה ממתין לו עד שימצא לו עילה להמיתו, וכיון שהוגד לו לשלמה כן כי הלך והחזיק בקרנות המזבח אמר זהו קצת מרד, שחושב להינצל מידי, והנה הוא עדיין בדעתו ובמרדו כיון שנס מפני ואני לא אמרת להמיתו". וע"ע מצודת דוד בפסוק לא.

18 יש להוסיף כי יואב היה בן אחותו של דוד, כפי שהמדרש דלהלן מציין.

19 אמנם בסנהדרין לו, א מבואר שדוד עצמו השתתף בדינו של נבל כמורד במלכות, אבל שם המרידה לא הייתה נגד דוד אישית אלא נגד דוד ואנשיו, אבל יתכן שבמרידה נגד דוד עצמו אסור היה לדוד להשתתף בדין. דוד טעה בכך גם בעניין אוריה [שבת נו, א]. ולכן דוד לא רצה לדון בעצמו את יואב כמורד במלכות. ובכך מתורצת קושיית תוס' בסנהדרין מהגמרא במילה, עיי"ש. יתר על כן, יתכן שבזמנו דוד לא ידע על נטיית לבו של יואב לטובת אבשלום. אדרבה, יואב היה זה שהרג את אבשלום. וגם להסבר כי המרידה של יואב הייתה בעזרה לאדוניהו, אולי דוד ברוב ענוותנותו לא ראה בכך מרידה בו, אלא מלחמת ירושה כמקובל באותם ימים.

20 מפשט הפסוקים עולה כי דוד ושלמה היו משוכנעים באשמתו של יואב, אבל בבית דין היה קשה להם להרשיעו כמובא לעיל, ולכן שלמה נאחז בדין מורד במלכות. עכ"פ דוד סבר כי ברור שמעונש בידי שמים יואב לא פלט.

21 גם דוד וגם שלמה מזכירים את היות אבנר ועמשא שרי צבא.

לעמשא - גם אם לא הייתה התראה הרי דינו מסור לשמים. כך אומרת הגמרא בסנהדרין פא, ב כי ההורג ללא התראה נמסר לעונש ה'כיפה'²².

דוד חשש לעונש מן השמים שיחול על יואב, ובגמרא סנהדרין מג, ב מבואר שכל המומתין מתוודים ויש להם חלק לעולם הבא, כי מיתת ביד דין מכפרת. אם כן דוד רצה שיואב יידון בפני בית דין - אם כרוצח ואם כמורד במלכות - ואז יינצל מדינה של גיהנם, ויזכה לחיי העולם הבא.

ונראה שיש לכך מקור במדרש [במדבר רבה פרשה כג סימן יג]:

למה נהרג? שכן ציווהו דוד אביו וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה ואשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר ולעמשא בן יתר ויהרגם... וציווה לשלמה בנו שיהרוג אותו, שהיה יואב בן אחותו של דוד והיה **מבקש להביאו לעולם הבא**.

ולמעשה הדברים רמוזים במפורש ברש"י שם (מל"א ב, ו):

ולא תורד שיבתו בשלום שאול - אל תניחהו למות מיתת עצמו **ולפול בגהינם**: כלומר בכך שיומת ע"י בית דין או ציווי המלך הוא מתכפר בעולם הבא, וניצול מדינה של גהינם. נמצא שדוד עשה טובה גדולה עם יואב. לא נמצא אם כן רבב בצוואתו של דוד. הוא דן את שמעי ואת יואב כהלכה, ואף זיכה את יואב בחיי העולם הבא.

22 וכן פוסק הרמב"ם בהלכות רוצח ד, ח.

לשלמה. תפילה זו ייסד דוד ע"ה עת המליך את שלמה בנו. אלהים משפטיך למלך תן - הנה המשפט הראשי הכללי הוא היסוד והוא הפלס שבו ישקלו המחוקקים כל הנימוסים הפרטיים, שכל עניין חלקי אשר יואב לפני השופטים צריכים לבחננו ע"פ החוק העליון של המשפט הראשי. אותם הפילוסופים כולם הודו שא"א לשכל האדם למצוא החוק העליון והיסוד הראשי של המשפט, והוא רק אצל האלהים שאצלו נמצא התבונה הכללית. ועל כן ביקש משפטיך למלך תן, שהוא שיתן לו המשפטים הראשיים שהם אצל ה', שמאיתם יסתעפו כל המשפטים החלקיים, וכמו שביקש שלמה עצמו ונתת לעבדך לב מבין לשמוע משפט, היינו שיסודי המשפט יהיו טבועים בלבו כפי מה שהם אצל המחוקק העליון הבלי בעל תכלית. ויש הבדל בין משפט וצדקה, שהמשפט הוא בין אדם לחברו, והצדקה היא צדקת המעשים בין אדם למקום, והנה גם הצדקה לא ימצא האדם מעצמו, כי דרכי הנפש רבות מאוד, והמעשה הנרצה לאלהים נעלמת, וא"א לדעת אורחותיה רק מאלהים, ועל זה ביקש וצדקתך לבן מלך...

מלבי"ם על תהלים פרק עב פסוק א